

הזכרה ושאלת גשם

שכח לומר ותן טל ומטר בברכת השנים

(ברכות כט, א) אמר רבי תנחום אמר רב אסי טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים מחזירין אותו שאלה בברכת השנים אין מחזירין אותו, מפני שיכול לאומרה בשומע תפלה, והבדלה בחונן הדעת אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה על הכוס. מיתבי טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים מחזירין אותו, שאלה בברכת השנים מחזירין אותו, והבדלה בחונן הדעת אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה על הכוס. ומסקינן דלא קשה הא דנזכר קודם שומע תפלה הא דנזכר בתר שומע תפלה.

ונחלקו הראשונים להיכן הוא חוזר, שיטת התוספות (כט, ב) הוא דאם לא עקר רגליו אינו צריך לחזור לא לראש ולא לברכת השנים, אלא חוזר לשומע תפילה. ומביא ראיה מירושלמי (פ' אין עומדין), דקאמר אם לא שאל בברכת השנים מחזירין אותו, ולהיכן חוזר, ר' שמעון בשם ר' יוחנן אמר בר"ח אם עקר רגליו חוזר לראש, ואם לאו חוזר לעבודה, ה"נ אם עקר רגליו חוזר לראש ואם לאו חוזר לשומע תפילה. אבל הראב"ד (הובא ברשב"א) כתב שמחזירין אותו לברכת השנים, וכענין שאמרו בהבדלה בפרק אין עומדין (לג, א) טעה בזו ובזו חוזר לראש. פירוש שתקנו הבדלה בתפילה ועל הכוס, וכשטעה בתפילה אומרה על הכוס ואין צריך לחזור ולהתפלל, ואי טעה על הכוס (היינו שאכל קודם הבדלה) חוזר ומתפלל, הכא נמי כיון שטעה ולא הזכיר בשומע תפילה, הוה ליה לחזור לברכת השנים. הב"י (או"ח סימן קיז) מביא דברי הבה"ג (ברכות סוף פ"ה) שכתב "דאי אדכר קמי שומע תפילה אומרה בשומע תפילה, ואי לא הדר לראש", משמע שיש כאן שיטה שלישית, שאם לא נזכר בשומע קולנו אפילו עדיין לא עקר רגליו, חוזר לתחילת התפילה. אבל הב"י לא הבין כך, וכתב דמשמע שרצה לומר אם לא אמרה בשומע תפילה חוזר לברכת השנים, דהיינו רישא דידהו, והיה לו צד שמירי הבה"ג כשסיים כל י"ח ברכות, שאז חוזר לראש י"ח, אבל כ' הב"י שלא משמע כן.

נפסק בשו"ע (או"ח קיז, ה) שאם לא שאל מטר, ונזכר קודם שומע תפלה, אין מחזירין אותו, ושואל בשומע תפלה. ואם לא נזכר עד אחר שומע תפלה, אם לא עקר רגליו, חוזר לברכת השנים, ואם עקר רגליו, חוזר לראש התפלה.

שכח בברכת גשמים ובשומע קולנו

ויש להסתפק אם חזר לברכת השנים, ושכח שוב לומר ותן טל ומטר, האם ממשיך עוד הפעם לברכת שמע קולנו ושואל שם, או דילמא שצריך לחזור לברך עלינו. והיה נראה שלפי מה שהראשונים מדמים האי דינא להדין של הבדלה שאם "טעה בזה ובזה חוזר לראש", והיינו שצריך להתפלל עוד הפעם שמו"ע כדי לומר הבדלה באתה חונן, ועי' בראשונים (תר"י ברכות כג, ב בדפי הרי"ף) שהטעם הוא דקנסינן ליה מפני שטעה בשנים חייב להבדיל כעיקר הדין, א"כ הכא שטעה פעם שלישית, אז כ"ש שחייב לומר ותן טל ומטר במקום הנכון.

אבל ראיתי בספר הליכות שלמה (תפילה פ"ח אות כב) שכתב שממשיך עד שמע קולנו, וכתב שלא אומרים שהברכות שבין ברכך עלינו לש"ק יהיו לבטלה, משום שאם תקנו שיחזור לברכת "ברך עלינו", אז זה הסדר תפילה שלו וצ"ע לדינא.

וחתני היקר הרב יוסף ברזון שליט"א העיר שברשב"א (ברכות לג, א) משמע שאינו מפרש כמו רבינו יונה שהוא מטעם קנס, אלא שאם כבר חוזר שיחזור למקום הנכון. וז"ל טעה בזו ובזו, פירוש כגון שלא הבדיל בתפלה ואכל או עשה מלאכה קודם שהבדיל על הכוס, דכיון שטעה אפילו בכוס והוא צריך לחזור הרי הוא חוזר לכסדרן, וסימן לדבר (ב"ב צד, א) אם בא לנפות מנפה את כולו, א"כ י"ל שאם חזר לברך עלינו וזכח שיש לו להמשיך עד שמע קולנו, שבשלמא אי הטעם משום קנס אז כ"ז שיקנסו אותו עכשיו, אבל מטעם הרשב"א הרי "חזר" למקום הנכון, ועכשיו אין לו אלא להמשיך, ודו"ק..

נזכר אחר סיום הברכה

השו"ע מסיים שאם נזכר אחר שחתם שומע תפלה, קודם שהתחיל רצה, נראה שאומר ותן טל ומטר, ואחר כך אומר רצה. וכ"כ לעיל (סימן קיד, ו) לגבי הזכרת משיב הרוח שאפילו אם סיים ברכת מחיה מתים, ונזכר קודם שהתחיל אתה קדוש, א"צ לחזור, אלא אומר שם משיב הרוח ומוריד הגשם. ועי' ביה"ל (סי' קיד ד"ה בלא חתימה) שמפקפק על דין זה, דמקור דין זה הוא מהראב"י"ה שהביאוהו הרא"ש (פ"א דתענית והמרדכי שם) וכבר כתב בב"ח שהמרש"ל

חולק על סברא זו ופוסק כדעת הרבינו יונה דס"ל דכיון שסיים אותה ברכה כמו שהתחיל אחרת דמי וחוזר לראש, ואע"פ שהב"ח והמ"א ושאר אחרונים ס"ל דלהלכה נקטינן כדעת השו"ע דס"ל דמכיון שהביא הרא"ש את דעת הראב"ה להלכה הכי נקטינן, צ"ע, כי הא"ר נשאר בצ"ע בדברי המרדכי בשם הראב"ה שותר את עצמו למה שכתב בשמו בפרק תפלת השחר, דלפי מה שכתב שם יהיה הדין דצריך להתחיל ממשיב הרוח ולגמור עד סוף הברכה. וגם בביאור הגר"א נשאר ג"כ בקושיא על פסק השו"ע, ומשמע דס"ל ג"כ כדעת המהרש"ל. עוד כ' בבית"ל שמצא עוד כמה גדולי הראשונים דס"ל דלא כראב"ה, והוא הרי"ז שהובא בש"ג (פ' תפלת השחר) וגם בספר ברכה משולשת בתוספות ר"י חסיד בשם רבו, וכן בהגהת סמ"ק כתב בהדיא דאפילו אם נזכר קודם שהתחיל אתה קדוש חוזר לראש. וגם מרמב"ם משמע דלעולם חוזר לראש כמו שהובא בב"י, וכן בספר קיצור שו"ע פסק ג"כ דחוזר לראש. ומסיק הבית"ל דאף דלהכריע נגד השו"ע קשה מאוד אחרי דהרבה והרבה מגדולי האחרונים קיימי בשיטת השו"ע, ויישבו בדוחק את כל הקושיות שעל השיטה הזו, עכ"פ אם אחר שאמר בא"י נזכר ששכח משיב הרוח, לא יגמור את הברכה אלא יסיים למדני חוקיק, כדי שיהיה כקורא פסוק לבד, ויחזור למשיב הרוח ויגמור כסדר. וה"ה ביעלה ויבא וכה"ג אם שכח ונזכר אחר שאמר בא"י יסיים למדני חוקיק ויחזור אח"כ ויאמר יעלה ויבא, ותחזינה כסדר.

אבל לענין ותן טל כתב הבית"ל דאם שכח להזכירו באמצע וסיים ברכת השנים, אף שלא התחיל תקע, מ"מ שוב לא יאמר כאן טו"מ, משום שיכול לאמרו בשומע תפלה ויצא לכו"ע.

למדני חוקיק באמצע תפילה

בעיקר מה שחידש הבית"ל שאם לא סיים הברכה יכול לסיים ב"למדני חוקיק", יש לו מקור בדברי הראשונים, דכ"כ בחידושי הריטב"א (תענית ג, ב) בשם רבינו יונה שיכול לעשות כן אפילו היכא שאין הטעות מחייב חזרה לראש התפילה, וז"ל ובשם הרב החסיד ז"ל שאפילו אמר ברוך אתה ד', מסיים כקורא בתורה למדני חוקיק, כדין כל שרצה לברך ונפלו פירות מפיו וכיוצא בו, ונמצא שלא סיים ברכתו וחוזר לאומרה כראוי אף במקום שלא אמרו להחזיר שאין זו חזרה. הריטב"א חולק עליו היכא שאין מחזירין אותו, וז"ל ואין כן דעת גדולי הצרפתים ז"ל, אלא כל שהתחיל בחתימה חותם והולך לדרכו במקום שאין מחזירין אותו, אבל במקום שמחזירין אותו עושה כן וחוזר לדינו. וכדבריו פסק החי' אדם (כלל כד, ח). אבל עי' בשו"ת אג"מ (או"ח ח"ד סי' צג) שתמה על זה, **דוודאי ברור ופשוט שאסור ללמוד אף פסוקי תורה באמצע התפלה ובאמצע ברכות, והלומד באמצע הוא הפסק גמור ובטל ברכה זו, וצ"ע**. ג. ולכן כתב שלמעשה לא נראה שיעשו כן, אלא צריך לסיים מחיה המתים והמחזיר שכינתו לציון, ולומר משיב הרוח ויעלה ויבא, כמו באם היה נזכר אחר גמר הברכה כהראב"ה והרא"ש שפסקו כן הטור והשו"ע.

ושמעתי מהגר"י זילברשטיין שליט"א שהמ"ב והאג"מ נחלקו בשאלה האם אמירת פסוקים דרך תחנונים נחשב ללימוד התורה, ונ"מ למי שקם מוקדם לאמירת סליחות האם חייב לברך ברכת התורה, שהאג"מ סובר שנחשב לת"ת לכן כתב שאסור לומר "למדני חוקיק" באמצע שמו"ע, משום שאסור ללמוד באמצע התפילה, והאג"מ סובר דהוי בגדר תחנונים ולכן לא מקרי הפסק באמצע שמו"ע. אבל לענ"ד זה לא נכון שהרי הלשון של הבית"ל היא, "כדי שיהיה כקורא פסוק לבד", מבואר להדיא שמועיל בתורת פסוק, כקורא בתורה ובכל זאת הוא מתיר.

מי ששכח לומר יעלה ויבא במנחה

והנה ידועים הם המחלוקת חכמי פרובינציה ותוס' (ברכות כו, ב) במי ששכח לומר יעלה ויבא במנחה של ראש חודש (באופן שמחר אינו ראש חודש) האם יש לו תשלומין ע"י שיתפלל מעריב פעמיים. שיטת התוס' שאין לו תשלומין משום שלא ירויח כלום אם יתפלל במוצאי ר"ח, שכבר עבר ראש חודש ושוב לא יאמר יעלה ויבא. אבל הרא"ש מביא בשם חכמי פרובינציה ששפיר דמי לחזור ויתפלל, משום שלא יצא ידי חובת תפילת מנחה. וז"ל הרא"ש (ברכות פרק ד סימן ב), וחכמי פרובינצ"א היו אומרים כיון שלא יצא ידי חובתו בזו התפלה, הוה ליה כאילו לא התפלל וצריך להתפלל שתים לערב, אף על פי שאין מזכיר של ר"ח. ורגילים לפרש שנחלקו בגדר הזכרת יעלה ויבא, האם הוא חלק מנוסח התפילה, או שנחשב לאזכרה בעלמא, שלפי חכמי פרובינציה אם לא הזכיר יעלה ויבא אז חסר לו מטבע התפילה וכאילו לא התפלל כלל, וממילא חייב להתפלל מעריב פעמיים אע"פ שלא ישלים החסרון. אבל תוס' סוברים שהתפילה היא תפילה, אלא שחסר לו הזכרת יעלה ויבא, וזה שתמיד חוזר ומתפלל הוא משום שאינו יכול להשלים הזכרת יעלה ויבא אלא בתפילה, וממילא אחרי שעבר הזמן, ובמעריב לא ישלים אזכרת יעלה ויבא, אין ענין לחזור ולהתפלל.

ויתכן כמה וכמה נ"מ בחקירה זו, האם חייב להתפלל תפילת החזרה בתפילין, בצייבור, האם עולים הברכות שבירך בשמו"ע הראשון למאה ברכות. בזה שמעתי בשם החזו"א שלכו"ע אינם ברכות לבטלה, ושפיר יוצא בהן חיוב מאה ברכות, אבל עי' בברכי יוסף שיש כאן חשש ברכה לבטלה. שו"ר בתוס' והרשב"א (ברכות כט, א) שכתבו דמי ששכח לומר משיב הרוח או ותן טו"מ ונמצא בצבור לא צריך לחזור הואיל ושומעה משליח צבור, ואע"ג דאמרינן בשלהי מס' ראש השנה לא פטר רבן גמליאל אלא עם שבשדות דאניסי אבל בני העיר לא, ואע"ג דהוה התם מתחלה ועד סוף והוא דבקיאי, התם היינו משום דלא התפלל כלל, **אבל כאן שהתפלל אלא שטעה יוצא הוא בשמיעה משליח צבור** והוא שיהא שם מתחלה ועד סוף. ולכאורה כך מבואר בתוס' (ברכות כו, ב) שהרי כתב שה"ה אם התפלל במנחה בשבת י"ח שלמות ולא הזכיר של שבת נראה דלמ"ש לא יתפלל שתיים דכבר התפלל י"ח ברכות, הרי לן להדיא שנחשב שהתפלל י"ח ברכות, ע"כ שאין כאן ברכה לבטלה.

עוד נ"מ היכא שבתפילה הראשונה שכח ותטו"מ, ובתפילה השנייה שכח יעלה ויבא, או דבר אחר המעכב, האם ב' התפילות מצטרפות ביחד, האם נחשב סמך גאולה לתפילה בתפילה הראשונה, ואכמ"ל בכל פרט ופרט.

הבדל בין הזכרת יעו"י להזכרת ותטו"מ

הגר"ח (בחי' הגר"ח על הש"ס) כתב לחדש שלא נחלקו חכמי פרובינציה ותוס' אלא בהזכרת יעלה ויבא, די"ל שאינו אלא הזכרה בעלמא, אבל לגבי הזכרת ותן טל ומטר, כו"ע מודים שיש תשלומין, שהזכרת ותן טל ומטר הוי חלק מעצם מטבע של ברכת בריך עלינו, ואם שכח ולא אמרו אז לא התפלל. ולדבריו אין לחלק כנ"ל בין היכא שהזכיר (בתפילת חול שמתפלל בשבת) ותן טל ומטר בימות החמה, להיכא שלא הזכיר ותן טל ומטר בימות הגשמים.

אבל עיקר דבריו צ"ע שהרי התוס' וחכמי פרובינציה ג"כ נחלקו במי שהתפלל תפילת חול במנחה בשבת, ולכאורה הזכרת שבת בתפילה אינו רק הזכרה בעלמא אלא עיקר נוסח התפילה של שבת.

עוד יש להעיר שדבריו נגד כמה גדולי אחרונים, דהנה בשו"ע (או"ח סימן קח) נפסק שאם טעה במנחה של שבת והתפלל י"ח ולא הזכיר של שבת, מתפלל במוצאי שבת שתיים, ואינו מבדיל בשניה, ויתפלל אותה בתורת נדבה ואינו צריך לחדש בה דבר, וה"ה אם לא הזכיר יעלה ויבא במנחה של ר"ח. היינו שלא הוכרע מחלוקת חכמי פרובינציה ותוס', ולכן יתפלל בתורת נדבה, וכתב המגן אברהם (שם ס"ק טז) שאם בלילה ג"כ ר"ח, לכו"ע יתפלל, דהא ירויה שיאמר יעלה ויבא. מוסיף המ"א שה"ה בליל י"ט שני, וה"ה אם שכח ותן טל ומטר או משיב הרוח. משמע שדין ותן טל ומטר הוי ממש כמו יעלה ויבא, וכל הסיבה שחוזר בלילה אינו אלא משום שיכול להשלים החסר דהיינו שיכול לומר ותן טל ומטר, אבל למשל אם שכח לומר ותן טל ומטר ערב שבת, ובלילה לא יחזור ויאמר ותן טל ומטר, אז תלוי במחלוקת חכמי פרובינציה ותוס'.

ועי"ע בספר ישועות יעקב (או"ח סי' קיז, ג) שדן להדיא במי ששכח לומר ותן טל ומטר במנחה ערב שבת, וכתב שתלוי במחלוקת חכמי פרובינציה ותוס', וכתב שם שהעיקר הוא כתוס', ואם רצה להחמיר כחכמי פרובינציה יתפלל ערבית פעמיים, ויכוון שאם אינו חייב שיהיה תפילת נדבה, אבל בשבת שאין מתפללין תפילת נדבה אין לו עצה, ואינו חוזר ומתפלל. הרי לו להדיא שדעת גדולי הפוסקים לא לחלק בין הזכרת יעלה ויבא להזכרת ותן טל ומטר. אבל שמעתי בשיעור של הגר"י זילברשטיין שליט"א, שמרן הגריש"א זצ"ל פסק כמו הגר"ח שלגבי הזכרת ותן טל ומטר לכו"ע מתפלל ערבית שנים, אבל בספר הליכות שלמה (תפילה פ"ח הע' 82) הובא שהגרשז"א זצ"ל היה מורה לא לחזור ולהתפלל היכא ששכח ותן טל ומטר ערב שבת.

עוד ראיתי בספר ירח למועדים (סוכות סי' סג) שדברי הגר"ח נסתרים מהתוס' (ברכות כט, ב), שכתבו בשם הבה"ג דהא דאמרינן טעה ולא הזכיר של ר"ח בעבודה חוזר לעבודה, דוקא ביחיד אבל בצבור אינו חוזר מפני ששומעה מש"ץ אע"פ שהוא בקי. אע"ג דאמרינן (ר"ה לג, ב) שלא פטר רבן גמליאל אלא העם שבשדות משום דאניסי וטרידי אבל טעה לא, י"ל היינו שלא התפלל כלל אבל היכא שהתפלל כבר לא חשבינן ליה כאילו לא התפלל כלל. וה"ה לכל דבר שמחזירין אותו אי הדר שמע ליה משלוחא דצבורא מראש ועד סוף נפיק. ושם מייר לענין ותן טו"מ, הרי להדיא שגם הזכרת גשם אינו מעיקר מטבע הברכה ונחשב שכבר התפלל.

ושו"ת הר צבי (או"ח א סימן נד) הביא בשם ספר חסד לאברהם (תנינא סימן כ) שכתב בפשיטות, דבטל ומטר הא דמחזירין אותו, לאו משום דעי"ז כמאן דלא צלי דמי, דאף בלא שאלה והזכרה יצא יד"ח תפילה, אלא דחוזר ומתפלל לצאת יד"ח הזכרה ושאלה, ע"כ. ומשמע דפשיטא ליה דאין בזה משום משנה מטבע הברכה, ולא דמי כלל כאילו לא

התפלל כלל, וא"צ לחזור ולהתפלל אם לא יתקן ולא ירויח בתפילתו שנית. ולדבריו אפילו לפי חכמי פרבינציה א"צ לחזור ולהתפלל.

שכח ותטו"מ

עוד חידש שם שאם שכח לומר ותטו"מ בלילה אינו חוזר, והטעם שבעצם תפילת ערבית רשות, אלא שמה"ט חוזר גם בערבית משום שקיבלו עליהם חובה, א"כ י"ל שלא קבלו אלא עצם התפלה אבל דבר שאינו אלא הזכרה בעלמא לא, א"כ היו והזכרת ותטו"מ אינו חלק מעצם התפלה לכן אינו חוזר בשביל ששכח לאומרו.

מי שטעה בשבת בשאלת גשמים

השערי תשובה (סימן רסח) מביא שו"ת הלכות קטנות (ח"ב סי' צ"א) באחד שנמשך בתפלת שבת והתחיל אתה חונן ונמשך עד ברכת השנים, ונזכר שהיא שבת, ונתן דעתו שהיה ימות החמה ושאל גשמים, ופסק שיחזור עד שיאמר ברכת השנים כתקנה, ואח"כ ממשיך בשל שבת. ויש חולקין שלו יהא שכאילו לא ברך ברכת ברך עלינו, אבל הרי בשבת אינו חייב לברכו.

ויש לדון מה הדין במקרה הפוך שהתחיל תפילת חול בשבת בימות הגשמים ולא שאל גשם, וראיתי מי שכתב שממשיך עד שמע קולנו כדי לשאול שם כמו מי שטעה ביום חול, והוא על פי דברי הלק"ט שאם כבר מתפלל תפילת חול צריך לאומרו כתיקונו. אבל נראה שאינו דומה לההיא דהל"ק"ט, דשם הרי קלקל בברכתו ששאל בימות החמה, א"כ צריך לתקנו, אבל כאן לא קלקל ברכת ברך עלינו אלא שחיסר השאלה שחייב, אבל בשבת הרי אינו חייב בשאלה זו א"כ יכול להמשיך מיד בתפילת שבת. ולכאורה מוכח כדברינו, שהרי אם שכח לומר ותן טל ומטר יכול להשלימו בברכת שמע קולנו, ואם איתא שחיסר משהו בעצם הברכה מהיכ"ת שיכול לתקנו בשמע קולנו. ועי' במלא הרועים (ברכות כט, א) שמוכיח שאמירת ותן טו"מ אינו אלא הזכרה בעלמא מזה שיכול להשלימו בש"ק.

אזכרה או חלק ממטבע שטבעו חכמים

אבל לכאורה זה תלוי האם אמירת ותן טל ומטר הוי גדר של אזכרה בעלמא, או חלק מעצם המטבע שטבעו חכמים, כמו שביירונו לעיל.

השלמה בשמע קולנו

בעיקר מה שכתבנו לעיל שא"א להשלים בשמע קולנו דברים שהם מעיקר מטבע הברכה, אינו כ"כ פשוט, דיעוין בביאור הלכה (או"ח סימן קיז ד"ה אם לא שאל מטר) שזן בזה, ודעתו נוטה לומר דה"ה אם חיסר בשאר ברכה דבר שהוא מעיקר הברכה (כגון שחיסר ענין קיבוץ גלויות בברכת תקע בשופר, שנקראת במגילה יג,ב על שם זה) ג"כ יכול להשלים בברכת שומע תפלה, ראיתו מתוס' (ברכות כט, א) דלא מיעטו רק דבר שהוא מענין שבח כגון הזכרה (משיב הרוח) והבדלה, ושאר שבחים שאינם ענין תפלה ובקשה, משא"כ בזה שהוא מענין תפילה.

השלמת אתה חוננתנו

ועי"ש שמביא דברי המג"א (רצד, ג) שאם יודע שלא יהיה לו כוס להבדיל, ושכח לומר הבדלה בחונן הדעת, יאמרנה בשמע קולנו, כדי שלא יצטרך לחזור ולהתפלל. עי"ש שסומך על גירסתו ברמב"ם שיכול לומר בשמע קולנו, וכתב הב"י (או"ח רצד) שמקורו מדאמרינן טעה ולא הזכיר שאלה בברכת השנים אין מחזירין אותו מפני שיכול לאמרה בשומע תפלה והבדלה בחונן הדעת אין מחזירין אותו מפני שיכול לאמרה על הכוס, ומשמע ליה דהבדלה נמי אומרה בשומע תפלה דמאי שנא מברכת השנים, אלא דעדיפא מינה אשמעינן דאפילו לא נזכר עד אחר שומע תפלה אינו חוזר מפני שאומרה על הכוס. והא דכתבו התוס' דוקא צרכיו כגון שיש לו חולה בתוך ביתו או שצריך שדהו מים דהוא מעין תפלה, אבל הזכרה והבדלה ושאר שכחה אסור שאינה מעין שומע תפלה, יש לדחות דכיון דכשאנו מבדילים בתפלה אנו מתפללים ואומרים כשם שהבדלתנו וכו' שפיר הוי מעין שומע תפלה.

ובספר ירח למועדים (סוכות סג) רצה לחלק על פי דברי ספר "מלא הרועים" (ברכות כט, ב) שמחלק לפי תוס' שמי ששכח ותן טו"מ יכול לצאת ע"י הש"ץ, אבל אם שכח משיב הרוח אינו יכול לצאת ע"י הש"ץ, משום דמי שלא אמר משיב הרוח הוי כאילו לא אמר הברכה, והרי כתבו התוס' שמי ששכח ברכה שלימה אינו יכול לצאת ע"י הש"ץ. ולדבריו י"ל שזה הפשט ברמב"ם לחלק בין אתה חוננתנו שיכול להשלים בש"ק, לבין ותן טו"מ שאינו יכול להשלים

בש"ק, דרך אם חיסר אזכרה יכול להשלים, משא"כ אם חיסר ברכה. (אבל מש"כ מלא הרועים להוכיח מהא דיכול לומר טו"מ בש"ק ואינו יכול לומר משיב הרוח, צ"ע שהרי תוס' כבר חילקו בין בקשה לשבח).

עוד סומך המג"א על שיטת מהר"ש ומהרי"ל הובא בהגהות המנהגים (מוצאי שבת) וז"ל אפילו לא פתח בברכה שלאחריה אפ"ה אין מחזירין אותו, ואומרים אותה בשומע תפלה. מהר"ש (סי' קמ"א) ומהרי"ל. במהרי"ל לא נמצא אבל במנהגי מהר"ש מנוי שטט כן כתוב וז"ל מי שלא אמר אתה חוננתנו יש לאומרו בשומע תפילה.

אח"כ מביא הביה"ל מהפרמ"ג (משב"ז קיט, ד) בשם פר"ח (שם סעיף ג') דאפילו בדילג ברכה שלימה יש לו לכוללה בשומע תפלה, והביא ראיה מתוספות (הנ"ל), ותמה עליו הפרמ"ג דאין ראיה משם, דהזכרת טל ומטר וכדומה שאין בכל זמן ולא מנוסח הברכה, רק שאלה בעלמא, אי שכתב אומרה בשומע תפלה שהיא ברכה כוללת ולכך נתקנה, מה שאין כן ברכה שלימה. ולפי המלא הרועים נחא ראיית הפר"ח, שהרי אם שכתב משיב הרוח אינו יוצא מהש"ן וע"כ דהוי כחיסר ברכה, ובכל זאת לא כתבו התוס' שאינו אומרו בש"ק אלא משום דהוי דבח, ע"כ שגם ברכה שלימה יכול להשלים, ודו"ק. עוד כתב שאפילו טעה קצת בברכה ודילג איזה תיבות, ואמר אח"כ ברכה שלאחריה אין לו תקנה בשומע תפלה, כי חיסר מנין הברכות הקבועות. ומסיק הביה"ל דצ"ע למעשה, שדעת הגר"א ועוד כמה מהראשונים דהעיקר תלוי בחתימה לחוד, (ולכן אם סיים כהוגן אע"פ שחיסר באמצע הברכה לית לן בה), ואפשר דיש לצרף לזה דעת הפר"ח הנ"ל דיכול להשלימו בשמע קולנו, כי גם הפמ"ג לא הביא ראיה לסברתו בזה.

מי שהתפלל תפילת חול ליל פסח

יש להסתפק במי שבטעות מתפלל ליל פסח תפילת חול, ונזכר בברכת ברכך עלינו, האם עליו לומר ותן טל ומטר. ובדומה יש להסתפק אם חל תחילת אמירת ותן טל ומטר ליל שבת, וטעה ומתפלל תפילת חול ונזכר בברכת ברכך עלינו, האם עליו לומר ותן טל ומטר. ומצאתי בביה"ל (סימן קיז ד"ה עד תפילת המנחה), שמביא דברי המ"א שבשני מקרים הנ"ל אינו שואל גשמים. במקרה הראשון כתב הטעם שכיון שגם הצבור אינם אומרים ותן טל ומטר, אז גם אין עליו לומר. ובמקרה השני שחלה השאלה ביום שבת וטעה והתפלל של חול, כתב הטעם שכיון שהציבור עדיין לא התחילו, והיחיד נגרר תמיד אחר הצבור, אין לו לומר ותן טל ומטר.

אבל במקרה הראשון חולק עליו הב"ח, דהנה הטור (או"ח סימן קיז) כתב ושואלין עד תפלת המוסף של י"ט הראשון של פסח, כל זמן שמזכירין הגשמים. ותמה עליו הבית יוסף, שהרי בתפילות יום טוב לא שייך להזכיר בהו שאלה, אלא ע"כ שלא דק בלשונו, והוי ליה כאילו כתב ושואלין עד תפילת המנחה של ערב יום טוב הראשון של פסח, ומשם ואילך פוסקין מלשואל. ותי' הב"ח שיהיה נ"מ היכא שטעה והתחיל תפילת חול ונזכר שטעה, שהדין הוא שגומר אותה ברכה שנזכר בה, ומחדש הטור שהוא הדין אם בליל יו"ט ראשון של פסח, או בשחרית ביום טוב של פסח, טעה והתחיל בשל חול ונזכר באמצע ברכת השנים דגומר אותה ברכה, ומזכיר בה ותן טל ומטר דאין פוסקין עד תפילת מוסף של יום טוב הראשון של פסח. ועי' בספר ישועות יעקב (ק"ז, א) שחולק על הב"ח וכתב איך יתכן שחייב לשואל גשמים ביו"ט, הרי אינו חייב לבקש על הגשמים ביו"ט ובשבת. משמע מדבריו שלא לבד שחולק על הב"ח היכא שטעה בליל פסח, אלא בכל שבת היכא שטעה ומתפלל תפילת חול, אינו חייב לשואל גשמים בברכת ברכך עלינו, הואיל ואין חייב לבקש צרכיו.

הזכרת גשמים בליל שבת

הגרע"א (הובא בביה"ל סי' קיד ד"ה מחזירין) מחדש שמי ששכח לומר משיב הרוח וכו' בליל שבת, אינו חוזר ומתפלל, דלא גרע מאם היה מתפלל רק מעין שבע דיצא בדיעבד, (כשיטת המג"א (רסח, טו) שאם יחיד אמר מעין שבע יצא בדיעבד, וא"צ להתפלל ז' ברכות, וכתב שעיקר הטעם משום דתפלת ערבית רשות מקילין בה), אף דשם לא הוזכר גשם, וסיים דצ"ע.

הזכרת יעלה ויבא בליל שבת

וכתב מהרש"ם (דעת תורה רסח, יג) דלדבריו אם לא הזכיר יעלה ויבא ליל שבת של חול המועד, ג"כ אינו חוזר מה"ט שבברכת מעין שבע לא הוזכר יעלה ויבא. אבל בספר הליכות שלמה מחלק בין יעלה ויבא למשיב הרוח, שברכת מעין שבע נתקן בשביל שבת, והיות שיש הרבה שבתות בחורף, ובכל זאת לא תקנו לומר משיב הרוח, ע"כ שאין זה מעכב, משא"כ ביעלה ויבא שהיא תפילה של יו"ט, אין היכרח מזה שלא תקנו לומר במעין שבע שזה לא מעכב, דאולי באמת אפילו לפי המ"א אינו יוצא בברכת מעין שבע.

בן א"י בחו"ל ובו חו"ל בא"י

היות ובא"י מתחילים לומר ותן טל ומטר בז' מר חשון, ובחו"ל מתחילים בד' לדצמבר, יש לדון מה הדין בבן חו"ל שנמצא בא"י אחרי ז' חשון, ובן א"י שנמצא בחו"ל לפני דצמבר.

כתב המשנה ברורה (סימן קיז ס"ק ה) שבן א"י בחו"ל או להיפך אם דעתו בתוך שנה לחזור, שואל כמקומו, ואם דעתו אחר שנה שואל כמקום שהוא שם, אף על פי שיש לו אשה ובנים בביתו, (פר"ח והביאו הפמ"ג) ובספר ברכי יוסף הסכים בשם כמה גדולים לדעת מהר"ז גוטה ומהר"י מולכו, דכל אחד ישאל כבני העיר הנמצא בה, ודלא כהפר"ח עי"ש. וכתוב בספר הליכות שלמה (פ"ח יט) שאם הניח אשה ובנים בא"י שואל כבני א"י. ואם לאו ישאל בשמע קולנו. והיכא שהבן א"י כבר התחיל לומר ותן טל ומטר כתב בשערי תשובה (ס"ק ד) בשם הברכי יוסף שכיון שהתחיל לא יפסיק, ומסביר דנראה כחוכא וטלולא. וכך פסק בהליכות שלמה (שם ס"ק כ).

בן חו"ל שנמצא בא"י כתב בהליכות שלמה שאם דעתו להיות שם עד ששים יום לתקופה (דצמבר 4) אז הוא אומר ותטו"מ בברך עלינו, שהא דכתב הפרמ"ג (הובא במ"ב הנ"ל) שתלוי אם דעתו להיות שם שנה, כוונתו לששים יום לתקופה, שדין בן א"י לענין שאלת גשם תלוי בתקופה של גשם. ולכן אם שכח חייב לחזור ולהתפלל.